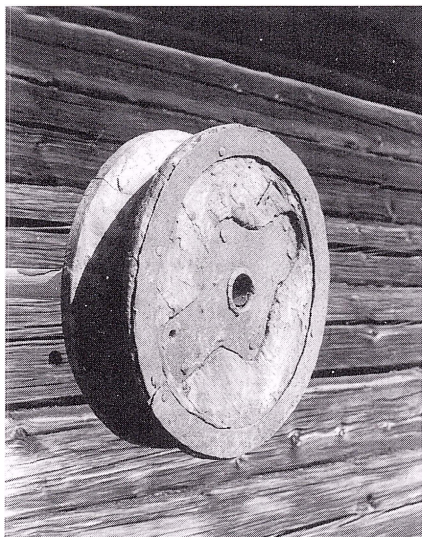

”Ekorrhjulet”

I Krångstugans farstu på Sollerö Hembygdsgård hänger ett hjul, en gammal trissa av 40 cm i diameter och med en bredd av 12 cm. Den är järnskodd i nav och ytterkanter och har ett försänkt spår i ytterkant. Enligt tillförlitliga uppgifter är detta hjul den topptrissa som fanns överst på det uppfodringsverk - ekorrhjulet - som användes vid kyrkobygget på Sollerön 1779 - 1785 för att hissa upp material. Benämningen ekorrhjul kommer med all säkerhet från det medeltida bruket att hålla fångna ekorrar som sällskapsdjur. I burarna fanns cylindriska hjul som ekorrarna fick att rotera genom att springa på stegpinnar inuti.

”Ekorrhjulets” topptrissa, det enda som återstår av det uppfodringsverk som användes vid byggandet av Sollerö kyrka. Från Hembygdsföreningens samlingar. Foto: Helmer Nilsson 1992.

Under senare delen av 1930-talet sammanställdes praktverket ”Gruddbo på Sollerön - en byundersökning”, en fullständig beskrivning av levnadsförhållandena på Sollerön.

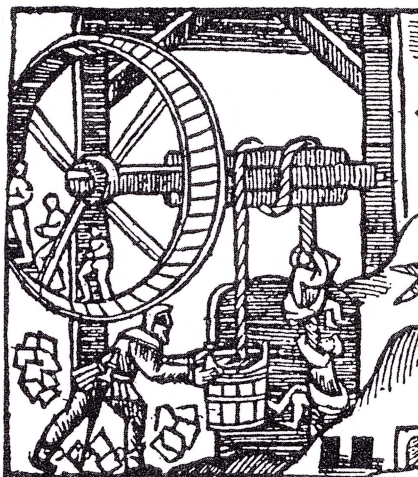
I samband med denna undersökning noterade docent Gunnar Granberg, att ”så byggdes då kyrkan under samfällt arbete och det berättas, att även kvinnfolkens hjälp anlätades; de fingo bl.a. trampa ekorrhjulet, d.v.s. de stora tramphjul med vars hjälp man drog upp sten till de tjocka murarna”. Detta enligt de muntliga källor som upptecknades vid undersökningarna vid Gruddbobokens tillkomst. Uppfodringsverk av denna typ användes i äldre tid vid byggnadsarbeten av skilda slag.

Historiskt sett har principen mycket gamla anor. Redan för omkring tvåtusen år sedan användes tramptrummor,

bl.a. för vattenuppfodringsverk och vissa kvarnkonstruktioner i medelhavsländerna. Våra skvaltkvarnar som drivs av vattenkraft och som använts i våra trakter under långa tider, är egentligen en variant av dessa trummor. Skvaltverken till kvarnar och sågar i våra åar och bäckar, har drivits med dels horisontella hjulaxlar och vertikala skovelhjul och dels även med vertikala axlar och horisontellt snedställda skovlar, som t.ex. är fallet i den restaurerade Wiks- och Skräddarkvarnen i Mångån. De flesta skvaltkvarnar drivs efter denna princip medan däremot ramsågverken, t.ex. Mångbergssågen har horisontell drivaxel och vertikala skovelhjul.

Från medeltiden finns även dokumentation av andra varianter som trampbord, en horisontell skiva med trampribbor på översidan och kuggdrev under och med vertikal axel, avsedda för en eller flera personer. I låglänta trakter togs vindkraften till vara, framför allt till väderkvarnar o.d. Hästvandringar är väl kända i våra trakter och sådana har varit i bruk ända fram till sekelskiftet 1900 och främst till de primitiva tröskverkens drift. Hästen/arna kopplades till ett upphöjt kuggdrevshjul och leddes eller kördes runt i monotont tempo. På Solle rö Hembygdsgård finns en sådan hästvandring bakom tröskladan, där kuggdrev påverkar en roterande axel som leder in till stifttröskverket.

”Ekorrhjulet” var ett uppfodringsverk som kunde vara av anse- nlig höjd. Granbergs uppteckning enligt muntliga berättelser visar att till konstruktionen fanns ett brett fundament som inrymde det stora drivhjulet, en cylindrisk trumma med trampribbor eller fotsteg. Större konstruktioner kunde ha en trumma av upp till fyra meters diameter för att människor som drev hjulet, kunde gå inne i trumman i upprätt ställning invid axeln. På axeln fanns en remskiva som kunde bytas till varierande storlek beroende på den utväxling som önskades eller den tyngd som hissades upp i byggnadsverket. Möjlighet fanns att trampa i bägge riktningar, materiel både hissades upp och firades ner. Kring axeln remskiva gjordes rep fast och efterhand som repet lindades på eller av, höjdes eller sänktes den plattform eller

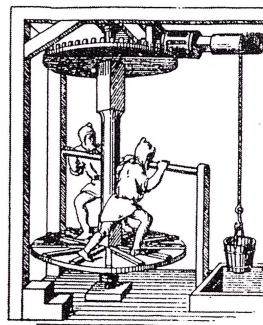
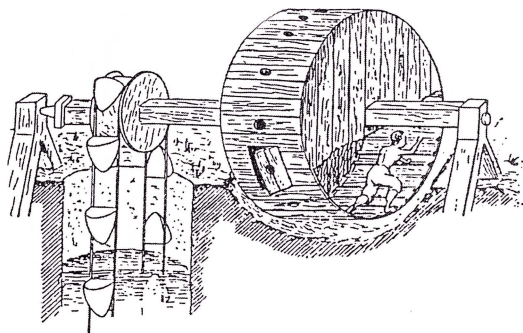

Exempel på uppfodringsverk efter Olaus Magnus. Kan ha använts vid gruvdrift, t.ex. Falu koppargruva. "Stort hjul eller hissverk, som därigenom att människor klängde fast när de forslades upp ur gruvan. Krukor eller tunnor användes också bundna vid linor som drevs upp och ned.

skopa som användes. I uppfordringsverkets övre del löpte repet över en kraftigt dimensionerad trissa. Extra starka rep erfordrades och till dessa begagnades flätade läderremсор efter erfarenheter från Falu gruva, där sådana använts under århundraden gruvdrift. Med fördel användes oxhud till sådana rep.

Hästvandring tycks inte ha använts vid kyrkobygget och anledningen härtill har uppenbarligen varit av rent praktiska skäl. Hästarna var svårhanterligare eftersom behov fanns att driva hjulet i bägge riktningar för höjning eller sänkning av plattformen. Hästvandringskonstruktionen var mera komplicerad med horisontellt drivhjul. Ekorrhjulet var snabbare och folk som trampade hjulet lystrade säkrare och smidigare till kommando än hästar eller oxar. Eftersom karlarnas byggnadskunnande troligen bäst behövdes uppe på murverket, fick alltså kvinnfolken slita i ekorrhjulet. Det har även talats om att barn fick hjälpa till att trampa hjulet. Arbetet var tungt när de fick stå sida vid sida inne i trumman och med sin kroppsvikt pressa trumman runt. Flera arbetslag avlöste varandra under de hektiska dagarna. Kyrkobygget forcerades och den muntliga traditionen från denna tid ger belägg för att alla i den nya församlingen fick hjälpa till med kyrkobygget, således även kvinnfolken. Varje hemman på ön hade att fullgöra ett visst antal dagsverken, allt efter mantal.

I äldre muntlig tradition har det berättats, att det byggdes en slags ramp som sträckte sig norrut från tornbyggnaden ett stycke mot nuvarande skolgården. Det kan alltså ha varit en slags sluttande brobank som byggdes av sten och grus och som kunde användas till att forsla sten och annan material fram till tornet. Rampen kom troligen till användning när nedre delen av torndelen byggdes. Hur långt den sträckte sig norrut finns inga säkra uppgifter om. Hästar drog kärror

Exempel på äldre former av uppfordringsverk. T.v.: Tramptrumma för drift av vattenverk, efter utkast av Philon 230 f.kr. (Feldhaus: Die Technik der Vorzelt).

T.h.: Horisontalt trampbord för två man, efter G. Agricola. (Th Beck: Beiträge zur Geschichte der Maschinenbaues).

med stenar eller släpade större stenblock fram till muren. Sannolikt var rampen inte så hög eftersom svårigheter uppkom med hästarna när de skulle vändas framme vid muren. Sedan nedre delen av torndelen uppförts, avlägsnades denna ramp och i senare tid har inga lämningar eller rester anträffats. Berättelser om denna ramp har dock cirkulerat på Sollerön under många generationer.

Till övre delen av tornet har dock "ekorrhjulet" kommit till användning för sten och trävirke. I det handskrivna dokumentet "Sollerö capells laga skillnad" beskrivs att "år 1782 den 21 Majj börjades med Continuation å tornbyggnaden, som uppbyggdes mäst med kalkstenshällar". Tyvärr framgår det inte hur hissans ordningen var konstruerad, men vidare beskrivs, att "Der upphissades så otroligt med sten at man berättar så mycket materialer och arbete anwändts å tornmuren, som sjelfwa kyrkomurarna, så at de icke horkade med muren så högt i wädet som ritningarna föreskref". Någon beskrivning av den hissans ordning som använts finns således inte, men att materialet hissats upp vid byggandet av torndelen är ställt utom allt tvivel.

Dokumentet Sollerö capells laga skillnad är varken avslutat eller undertecknat, men på goda grunder kan antas att den skrivits av kyrkoherden Henric Ericsson som tjänstgjorde i församlingen vid tidpunkten för kyrkobygget.

I mitten av 1780-talet lades den sista stenen i tornbyggnaden som då nått sin fulla höjd. Ekorrhjulet hade då tjänat ut och konstruktionen revs. Virket kom till användning för andra ändamål. Trissan på hembygdsgården är troligen den enda detalj som ännu finns bevarad efter "ekorrhjulet" som använts vid byggandet av Sollerö kyrka.

Helmer Nilsson